

ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ДОСЛІДНОГО ЦЕНТРУ

**“ЛЮДИНА: МОВА, КУЛЬТУРА,
ПІЗНАННЯ”**

Том 11

О.П. Панафідіна
м. Кривий Ріг, Україна

ІСТОРИЧНІ ЗАКОНИ ТА СОЦІАЛЬНЕ ПЕРЕДБАЧЕННЯ

Будь-яка наука прагне ставити за мету виявити закони, у відповідності до яких об'єкти дослідження можуть перетворюватися в людській діяльності, і на цій основі робити припущення про ймовірний стан речей у майбутньому. Зазначене стосується як природничих, так і соціальних наук. Однак у тих, хто займається методологією соціальних наук, існує неоднозначне ставлення до категорії "закон". Зокрема, у даній статті ми зосередимо увагу на аналізі поглядів К. Маркса та К. Поппера, які репрезентують альтернативні підходи щодо проблеми існування історичних законів та можливості достовірного соціального передбачення.

К. Маркс (1818-1883) розробляв своє вчення історичного матеріалізму в руслі концепції соціального детермінізму, центральним ядром якої була ідея причинності та розуміння соціального розвитку як природноісторичного процесу, пов'язаного з діяльністю людей. Так, в ході історичного процесу люди своєю попередньою діяльністю створюють певні можливості для майбутньої діяльності. Результати минулої діяльності, опредмечені у вигляді продуктивних сил і виробничих відносин, у способі організації діяльності, характері соціального зв'язку між людьми, що забезпечує їх спільну діяльність, в продуктах духовної культури, виступають як умови здійснення того закономірного зв'язку, який виражає закон. Отже, закони суспільного розвитку – це закони перетворення можливості у дійсність [12, с.87-88].

Відповідно до концепції соціального детермінізму історичні закони визначають основну лінію розвитку соціуму, але не зумовлюють розмаїття діяльності окремих людей як членів певних соціальних груп. В рамках об'єктивної необхідності – а ці рамки доволі широкі – люди можуть приймати різноманітні рішення, проявляти ініціативу відповідно до своїх інтересів, розуміння об'єктивних умов, конкретних обставин тощо [1, с.129-130]. Саме тому кожен народ має власну історію, незважаючи на дію аналогічних законів в країнах, що мають однаковий соціально-економічний устрій.

У зв'язку з цим в межах марксистського виникає ідея про історичні закони як закони-тенденції, тобто закони, які визначають основну лінію розвитку соціуму, не охоплюючи і не зумовлюючи розмаїття випадковостей та відхилень. За таких умов, на нашу думку, спрацьовує ідея лапласівського детермінізму, оскільки домінуюча тенденція визначає результат процесу (стан макросистеми), хоча й передбачається дія імовірнісного детермінізму на рівні мікросистем, тобто мова йде про суб'єктивний фактор.

З цього приводу О.К. Уледов застерігає проти ототожнення суспільного закону тільки з законом-тенденцією. Він зазначає, що необхідно більш чітко розрізняти зміст історичних законів і форму їх прояву, а відтак не розглядати судження про абсолютні закони та закони-тенденції як взаємовиключні. Філософ переконаний, що визначення тих або інших законів за їх змістом як абсолютних ще не означає неможливість для них бути за своїм проявом законами-тенденціями [10, с.63-64]. При капіталізмі високий рівень розвитку продуктивних сил і науки привів до зменшення впливу випадковостей на суспільне життя, викликаних стихійними силами природи. Однак, тут розширюється сфера

дії випадковостей, безпосередньо пов'язаних з соціальними відносинами. Саме тому Маркс говорив про загальний закон як такий, що виражає історичну необхідність як домінуючу тенденцію. (Зокрема у головній праці свого життя "Капіталі" він писав: „Взагалі при капіталістичному виробництві загальні закони здійснюються доволі заплутаним та приблизним чином, лише як домінуюча тенденція, як деяка ніколи твердо не встановлена середня постійних коливань” [3, с. 176].)

Визволення людей від домінування випадковостей над ними, на думку Маркса, можливе лише за умови свідомого управління і регулювання суспільних процесів, яке стане реальністю при комунізмі. Саме тоді будуть усунені анархія і конкуренція як головні чинники фактору випадковості, а люди будуть мати ті наслідки, яких вони забажають. Отже, зростатиме роль абсолютних загальних історичних законів, хоча й діятимуть специфічні закони.

У зв'язку з таким тлумаченням категорії "історичний закон" виникає ціла низка питань. Якщо закон-тенденція визначає магістральну лінію суспільного розвитку, то яка роль відводиться свободі людини? Згідно марксизму потреби людини зумовлюють її поведінку, а самі потреби формують економічні чинники. Тому легко передбачити подальший розвиток подій. Однак мова йде про базові потреби людини, які дійсно можна задовольнити економічними засобами. Крім них і на основі них формуються інші потреби, наприклад, соціальні, престижні та духовні, які виходять за рамки базису і належать до того, що Маркс назвав надбудовою. Тут робити достовірний науковий прогноз для суспільства в цілому – доволі невдячна справа, оскільки завжди буде існувати множинність таких наслідків людської діяльності, які ми своєчасно не врахували. Дуже сильним є суб'єктивний фактор, коли ми говоримо про людину як особистість та індивідуальність, наділену здатністю творчо підходити до вирішення життєвих проблем.

Навіть якщо враховано усі фактори, сформульовано їх у посилки і зроблено обґрунтований висновок, це ще не означає, що з часом не з'являться нові обставини, які кардинально змінять існуючу ситуацію, і наш довгостроковий прогноз виявиться неадекватним потребам часу. Особливо це актуально для епохи науково-технічної революції, коли розвиток науки і техніки та практичне втілення їх у життя зумовлюють усе більшу палітру альтернативних можливостей вибору в особистому, професійному, державному та громадському житті. Мабуть Маркс сподівався, що в майбутньому наші знання про суспільство постійно зростатимуть і це дозволить нам свідомо і планово будувати краще майбутнє. Справді бажання гідне поваги. Він на основі дослідження сучасного йому типу суспільства змалював жажливі прояви епохи первісного накопичення капіталу, вивів закон абсолютного і відносного зубожіння робітничого класу і розробив теорію, яка обіцяла прихід справедливого, неантагоністичного соціального устрою. Однак історична практика побудови комуністичного суспільства на основі теорії Маркса продемонструвала, на нашу думку, її хибність ціною життів мільйонів людей. Великий гуманіст Маркс-теоретик і передбачити не міг, що його вчення таким чином вульгаризують, виконуючи його заповіті і втілюючи його ідеї на практиці. Отже, справа його життя потерпіла крах. (Хоча справедливості заради слід зауважити, що багато марксистів і досі сподіваються на можливість повернення до побудови комуністичного суспільства, пояснюючи першу спробу несвоєчасністю, наявністю зовнішніх ворогів, помилками стратегічного планування тощо. Але хіба ми можемо дозволити знову

експериментувати над собою, а можливо знову невдало? Чому щастя і навіть життя одних мають приносити в жертву заради примарного щастя інших?..)

Таким чином, наукове розуміння суспільства і наукове історичне передбачення, за К. Марксом, можливі лише з причини детермінованості суспільства своїм минулим. Він був абсолютно переконаний, що справді науковий метод має ґрунтуватися на принципі детермінізму. Відтак Маркс говорив, що соціалізм має бути піднятий з його утопічної стадії на наукову завдяки використанню методу аналізу історичних причин та історичних наслідків, а також наукового передбачення, що дозволить здійснювати практично-перетворювальну діяльність на науковій основі.

Один із найбільш послідовних критиків можливості управляти історією на основі знання її універсальних законів був видатний австро-англійський методолог і філософ науки, логік, класик світової філософії ХХ ст. Карл Раймонд Поппер (1902-1994). Він високо оцінив спробу Маркса застосувати раціональні методи до актуальних проблем суспільного життя, однак вважає їх марними. Зокрема він писав: „Характеризуючи марксизм як чистий історизм, я тим самим вказую на реальну недієздатність марксистського методу” [8, с. 100].

На основі принципу наукового методу Поппер пропонував чітко розрізняти два підходи до вивчення соціальної історії: власне історичний (науковий, або технологічний) та істористський, який веде до викривленої картини історичного руху [4, с. 47]. Філософ визначає історизм як особливий вид фаталізму по відношенню до спрямованості історії. Нагадаю, що істористи стверджують, ніби розвитком суспільства й історією управляють певні закони, на основі яких можна прогнозувати і навіть проектувати події та суспільні процеси. Тому їх потрібно пізнати і по можливості пришвидшувати втілення в життя. Натомість Поппер вважає, що фіксованим є тільки минуле. Творчість нового, в тому числі і творчість самої людини, постійно змінює всю ситуацію, обмежує наші можливості щодо передбачення майбутнього, але в той же час робить свободу волі реальним фактором в формуванні того ж таки майбутнього [13, с. 47]. Схожі думки висловлював і логічними засобами обґрунтовував Ян Лукасевич – розробник тризначної логіки (Див. [2, 61]).

На підтвердження своєї тези К. Поппер наводить низку аргументів для спростування історизму як одного з методологічних підходів до вивчення історії:

(1) хода людської історії в значній мірі залежить від росту людського знання;

(2) використовуючи раціональні або наукові методи, ми не можемо передбачити, яким буде ріст наукового знання;

(3) відповідно, ми не можемо передбачити хід людської історії;

(4) це означає, що ми маємо відкинути можливість теоретичної історії, або такої історичної науки про суспільство, яка була б співвіднесена з теоретичною фізикою. Неможлива жодна наукова теорія історичного розвитку, яка слугувала б основою для історичного передбачення;

(5) як наслідок, основна мета істористського методу поставлена невірно: історизм зазнає краху [7, №8, с. 50].

Проводячи далі лінію критики історизму, Поппер зазначає, що йому відповідає холистичний стиль мислення, для якого характерним є цілісне сприйняття суспільства у його історичному розвитку. Філософ називає його ще “утопічною інженерією” на відміну від “часткової інженерії” або атомістично-

го підходу. Холісти планують не тільки вивчати соціум в цілому за допомогою історичистського методу, але й поставити під тотальний контроль і перебудувати його як цілісний організм. Тому холістське планування, на думку Поппера, справедливо розцінювати як утопічне, адже воно не має під собою наукових підстав. Натомість прибічник “часткової соціальної інженерії” не формулює кінцеву мету історичного процесу, не прагне радикально перебудувати суспільство, а спрямовує свої потенції на досягнення конкретних цілей за допомогою поступового удосконалення. Поппер зауважує, що різниця між двома видами соціальної інженерії на практиці полягає “не стільки в масштабах..., скільки в передбачливості й готовності до неминучих сюрпризів” [7, №9, с.29].

Розробляючи логіку соціальних наук, видатний філософ відмічав, що ми знаємо достатньо багато, маємо глибоке теоретичне бачення і вартє подиву світосприйняття. У той же час безмежним є і наше незнання. Кожна вирішена проблема породжує нові. Більше того, іноді виявляється, що навіть там, де все нібито зрозуміло, з часом виникають проблеми і неточності [6, с.65]. “Частковий інженер”, як і Сократ, мало знає; він розуміє, що наші знання відносні і мають властивість змінюватися з часом.

К. Поппер не заперечує існування історичних тенденцій, а лише законів. Він звертає увагу на те, що тенденції виражає основну спрямованість процесу, розвитку явища, враховуючи наявність різноманітних відхилень від кінцевого результату. Тому вона не може бути основою для достовірних широкомасштабних наукових прогнозів. Поппер підкреслює, що головна помилка історичистів полягає у визначенні історичних тенденцій як абсолютних та незалежних від початкових умов, які тим самим ведуть нас у певному напрямку в майбутнє. Насправді, існує безмежна кількість імовірних обставин, за яких провідна тенденція може не втілитися у життя [7, №10, с.41], а залишитися в сфері можливого.

У зв'язку з цим Поппер як методолог науки застерігає від отождоження наукового передбачення та широкомасштабного історичного пророцтва. Під передбаченням він розуміє обгрунтоване припущення про майбутній стан явищ суспільства або про явища, які поки що невідомі науці. Це припущення може бути як доведене практикою, так і спростоване нею. Натомість історичне пророцтво, яке пропонує Маркс, претендує на абсолютну достовірність у передбаченні в основних рисах головної тенденції майбутнього розвитку суспільства. Тому Поппер розглядав історичизм, причому в будь-якій формі (теїстичний, натуралістичний, спіритуалістичний, економічний), як “віру”, а не наукову теорію.

Детально аналізуючи економічний історичизм Маркса, він приходить до висновку, що історичне пророцтво класика можна предствити у вигляді ретельно побудованого доведення. Однак, зауважує Поппер, Марксом було розроблено тільки перший крок, а другий і третій тільки коротко змальовані:

1) перший крок – аналіз фундаментальних економічних сил капіталізму та їх впливу на відносини між класами. Аналізуючи капіталістичний спосіб виробництва, Маркс виявляє тенденцію зростання продуктивності праці, що призводить до акумуляції усе більших багатств в руках усе меншої кількості власників, а відтак тенденцію зростання не лише багатства, але й злиденності;

2) на другому кроці доведення Маркс виводить два висновки з першого кроку:

а) усі класи за виключенням нечисленного панівного класу буржуазії і великого класу робітників, яких експлуатують, мають зникнути або втратити свою соціальну роль;

б) зростання протиріч між двома класами має привести до соціальної революції;

3) на третьому кроці доведення приймається на віру висновки другого кроку і робиться остаточний висновок про те, що після перемоги пролетаріату над буржуазією виникне суспільство, яке складається тільки з одного класу, тобто безкласове, і в якому не буде експлуатації (соціалізм, а потім комунізм) [8, с.160-161].

Розглянувши головні посилки та остаточний висновок третього кроку доведення, Поппер стверджує, що висновок в умовиводі Маркса, тобто його прощтво про виникнення безкласового суспільства, не слідує із вихідних суджень (посилок). На доведення своєї тези він наводить наступний аргумент: експлуатація не обов'язково зникне разом з буржуазією, оскільки може статися так, що певні групи робітників після їх перемоги отримають особливі привілеї і також будуть експлуатувати тих, які не отримали подібних привілеїв. На нашу думку, даний аргумент цілком слушний. Справді, той, хто має владу, дуже часто намагається зберегти її будь-якими способами. І не лише для себе, а й для своїх нащадків. Таким чином формується особлива соціальна група, відмінна від інших, зі своїми інтересами, потребами, цінностями, нормами поведінки, зрештою стилем життя. А те, що не всі отримують певні привілеї після спільної перемоги, на наш погляд, також є більш ніж правдоподібним, оскільки не всі робітники докладуть однакових зусиль у боротьбі за краще майбутнє. Відтак і пиріг будуть ділити не порівну.

Отже, метод Маркса не враховує можливості існування розмаїття різних шляхів історичного розвитку після перемоги пролетарської революції, а лише пророкує невідворотний прихід соціалізму, що б ми не робили. Тому Поппер вважає його неприйнятним для аналізу суспільства. Не можна претендувати на наукову достовірність та, більше того, необхідність втілення ідей в життя, визнаючи лише провідну тенденцію розвитку суспільства в цілому. Можна лише передбачати окремі соціальні явища, але не перетворювати науковий прогноз на догму. Не слід забувати, що будь-яке наукове передбачення, якщо воно дійсно наукове, є лише припущенням, критерієм істинності якого виступає історична дійсність – практика. Тому, мабуть, був правий К. Поппер, який говорив про необхідність застосовувати метод часткової інженерії при дослідженні соціальних явищ та їх передбаченні, а також метод спроб і помилок, акцентуючи увагу на постійному врахуванні нових, раніше не відомих, даних, породжених практикою реалізації результатів наукового дослідження у суспільному житті. Як говорив сам К. Поппер, „Маркс був останнім з конструкторів великих холистичних систем... Ми потребуємо поступової і поетапної соціальної інженерії”, а далі додавав: „Необхідно планувати заходи для боротьби з конкретним злом, а не для встановлення певного ідеального добра” [8, с.153;157]. Визнання існування історичних законів, на наш погляд, таїть в собі небезпеку повернення тоталітаризму, оскільки досягнення загальної, нехай і благої, мети дуже часто стає в розріз з інтересами окремих людей. Як сказав Ф. Гьольдерлін, „що завжди перетворювало державу в пекло на землі, так це спроби людства зробити його земним раєм” [Цит. по 9, с.7].

Список використаних джерел

1. Келле В.Ж., Ковальзон М.Я. Теория и история: (Проблемы теории исторического процесса). – М.: Политиздат, 1981.-288с.
2. Лукасевич Я. О детерминизме // Вопросы философии.-1995.-№5.-С.60-71.
3. Маркс К. Капитал // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т.25. Ч.1.
4. Овчинников Н.Ф. Карл Поппер – наш современник, философ XX века // Вопросы философии.-1992.-№8.-С40-48.
5. Пилипенко Н.В. Диалектика необходимости и случайности. – М.: Мысль, 1981.-263с.
6. Поппер К. Логика социальных наук // Вопросы философии.-1992.-№10.-С.65-75.
7. Поппер К. Ницшта историцизма // Вопросы философии.-1992.-№8.-С.49-79; №9.-С.22-48; №10.-С.29-58.
8. Поппер К. Открытое общество и его враги.-Т.2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. – М.: Феникс, 1992.-528с.
9. Сергеевич Е.М. Философия истории. – СПб.: Лань, Санкт-Петербургский ун-т МВД России, 2002.-608с.
10. Уледов А.К. Социологические законы. – М.: Мысль, 1975.-296с.
11. Энгельс Ф. Анти-Дюринг. Переворот в науке, произведенный господином Евгением Дюрингом. – М.: Политиздат, 1983.-483с.
12. Ячук Т.И. Диалектика объективного и субъективного в общественном развитии. – К.: Политиздат Украины, 1989.-191с.
13. Юлина Н.С. Философия Карла Поппера: мир предрасположенностей и активность самости // Вопросы философии.-1995.-№10.-С.45-56.

А.Є. Сандул

м. Кривий Ріг, Україна

ПІДГОТОВКА ФАШИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ ДО СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Після Першої світової війни країни переможниці – Англія, Франція та США – оволоділи політичною та економічною гегемонією на європейському континенті, Близькому Сході та в колоніальній Африці. Німеччина ж в результаті поразки у війні була серйозно економічно послаблена. Вона була позбавлена таких важливих промислових і сільськогосподарських районів, як Ельзас та Лотарингія, Верхня Сілезія, Данцигський коридор і Мемель. Ця територія загальною площею майже 70 тис. кв. км, з населенням 7 млн. чоловік мала значні ресурси, так необхідні Німеччині. Особливо це стосується запасів залізної руди та кам'яного вугілля, високорозвиненої металургійної та цинкової промисловості [5, 11].

Згідно до Версальського мирного договору Німеччина мала скоротити армію – рейхсвер – до 100 тис. чоловік і скасувати систему загальної військової повинності. Було заборонено виробництво, розповсюдження та закупівлю новітніх видів озброєння, включаючи танки, підводні човни та бойові літаки. Морський флот складався з шести старих броненосців, шести легких крейсерів, 12 есмінців та 12 міноносців.

По закінченні Великої війни армії були демобілізовані, і саме настрої і вчинки солдат, що повернулися з поля битви, створили світ, який в 1939 році вступив до нової війни. Як писав англійський військовий історик Лен Дейтон, практично усі, хто був на війні, повернувшись додому, з гіркотою та цинізмом порівнювали, те, що довелося пережити їм та їхнім товаришам, з тим, що придбали інші, набагато менш гідні [4, 157].